

Oponentský posudek

Dalibor Vácha, Život v legiích. Českoslovenští dobrovolci na Rusi 1914 – 1918. Disertační práce. Vedoucí práce: doc. PhDr. Bohumil Jiroušek, Dr. Historický ústav FF, Jihočeská univerzita, České Budějovice 2011, 293 s.

Pan Dalibor Vácha se na dějiny československých legií v Rusku soustřeďuje od doby, kdy na toto téma úspěšně obhájil svou diplomovou práci (2004), kterou potom upravil a obhájil na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích jako rigorózní. Tento text jsem posuzoval jako oponent, a proto mohu prohlásit, že v případě jeho disertační práce jde o text nový, jenž se zabývá léty 1914 – 1918, kdežto jeho rigorózní práce měla své těžiště v legionářské anabázi, tj. v letech 1918 – 1920. Předchozí výzkum též autorovi umožnil, aby precizoval své pojetí, které nyní vyústilo v průnik mezi kulturními dějinami každodennosti, moderními sociálními dějinami a vojenskými dějinami (military history), jež více zajímají psychologické a organizační aspekty soužití vojenských kolektivů v době války, než strategické, mocenské a politické aspekty válčení, jež jsou brány v potaz jako rámcové pozadí ozbrojených konfliktů.

Zjevný posun lze proto spatřovat v konceptualizaci tématu, jež je oproti předchozím autorovým textům nyní výrazněji reflektovanou součástí jeho přístupu k věci. K tomu si vytvořil vhodné předpoklady studiem odborné literatury, jež se váže k obecnějšímu chápání kulturních dějin a zejména pak k fenoménům psychiky a soudržnosti vojáků v moderních ozbrojených střetech s pochopitelným důrazem na první světovou válku. Do svého rozboru odborné literatury zařazuje v případě kultury každodennosti řadu prací, jež téma jeho disertace překračují. Z tohoto okruhu mohu připomenout jeho inspiraci konceptem „obyčejného člověka“, který na kulturu v době revoluce 1848 – 1849 aplikoval Jan Randák. V této souvislosti pan Vácha staví na tezi, že „revoluce není nalinkována událostmi politickými“, neboť se pohybuje „po výkresu každodennosti“ za pomoci „trochu tajemného výrazu mentality“ (s. 28). Pojem mentalita přitom dává do uvozovek. V dalším výkladu s ním pak pracuje převážně deskriptivně, podobně jako s pojmem mentální mapy.

Jisté úskalí tohoto přístupu spočívá v tom, že pojem „obyčejný člověk“ je z teoretického hlediska poměrně obtížně vymežitelný jako ideální typ a v konkrétně historickém pohledu se jeví jako velmi fluidní. Je totiž poněkud nejasné, kteří z legionářů a za jakých situací se považovali za „obyčejné lidi“ ani to, čím autor „obyčejnost“ poměřuje. Přitom se zdá, že se stávala kolektivním legitimizačním pojmem pro „obrané“ ohraničení fenoménu „řadových“ vojáků oproti těm, kteří stáli hierarchicky a kulturně výše. Na druhé

straně je však zřejmé, že se mnozí z nich snažili z „obyčejnosti“ nějakým způsobem vymanit ve snaze získat ve vojsku „lepší“ postavení. K tomu dodejme, že v případě kulturně orientované military history se Váchovy konceptuální inspirace soustřeďují na anglosaskou literaturou, již dobře zná a pracuje s ní po mém soudu metodologicky produktivněji, než s pojmem „obyčejný člověk“.

K tomu lze připomenout, že autor ze své konceptualizace záměrně vyloučil německojazyčnou odbornou literaturu, která se mu jeví jako „mnohdy až matoucí“ (s. 251). Příliš nepřiblíží ani k literatuře ruskojazyčné, jež by pro něj mohla být právě v souvislosti s československými legiemi inspirativní poněkud jiným pohledem na věc, z něhož by mu vplynula zřejmě další interpretační perspektiva. Jeho hlavním pramenem jsou materiály subjektivní povahy (zejména paměti a deníky) včetně dokumentačních, novinových a literárních textů, jež byly legionáři napsány na téma jejich pobytu v Rusku. Tento přístup je třeba přivítat vzhledem k tomu, že zejména beletrie a divadelní tvorba v sobě obsahují interpretační verze minulosti, jež byly vytvořeny jako umělecká reflexe „typičnosti“ či „problematičnosti“ socio – kulturního fenoménu československého legionářství.

Obsahují tedy „již hotové“ konstrukty makro- či mikrohistorické skutečnosti, k nimž se odborný historik může na základě svého výzkumu kriticky, souhlasně či jinak vymezit. Fotografie jako historický pramen bere kolega Vácha v úvahu ovšem jen komplementárně, ačkoliv právě ony umožňují reflektovat vztah mezi jejich sociální reprezentativností, dokumentací každodennosti, apelací na lidskou psychiku skrze hrůzy války a připomínáním minulého. Výkladová struktura Váchovy disertační práce se pohybuje na pomezí chronologického a problémového přístupu, jenž se opírá o výchozí skutečnost, že českoslovenští legionáři se v letech 1914 – 1918 nacházeli ve čtyřech základních prostředích. V tomto smyslu též koncipuje příslušné výkladové kapitoly: Česká družina (s. 32 – 61), V zajetí (s. 62 – 117), Na frontě (s. 118 – 203), V zázemí (s. 204 – 248).

V první kapitole autor rozebírá motivy vstupu do družiny, jež se mohly pohybovat od rusofilství, přes sokolství až po touhu po dobrodružství. Zároveň upozorňuje na počátky utváření ideálu legionářství (v dobové terminologii „dobrovolctví“) i na význam symbolických aktů, které měly do mysli legionářů indoktrinovat ideální cíle boje za společnou věc (viz např. svěcení praporu 10. 10. 1914 v Kyjevě). Zároveň přináší konkrétní informace o dobrovolcké každodennosti. V této souvislosti šlo zejména o výcvik, regulované i neregulované formy života ve vojenském kolektivu a nevalnou kvalitu výstroje a stravy. Zvláštní roli ve zpestření každodennosti sehrával kulturní, sexuální a zdravotní aspekt jejich vztahů k ukrajinským ženám, jež byly rozehrávány z obou stran ke společnému

cíli kdykoliv to bylo jen trochu možné (s. 49 ann.). V druhé kapitole je položen důraz na zajateckou každodennost, zejména pak na kvalitu a nedostatek jídla ústící v neodbytný pocit hladu a hledání kolektivních i individuálních forem, jak mu čelit od kamarádké výpomoci směrem ke krádežím, drobnému podnikání, zcizování zásob či korupci. Právě v této vyhraněné existenciální situaci, jež obnažuje archetypy lidského jednání, bylo dostatečně zřejmé, že ten, kdo zůstal jen „obyčejným“ zajatcem, riskoval smrtí hladem (s. 74 ann.).

Proto byl mezi mini takový zájem o práci mimo jejich tábor, jež zejména na venkově vedla k dosud nebyvalé příležitosti k pohlavnímu soužití s místními ženami, která byla pro vojenské zajatce nutkavou fyziologickou potřebou, avšak zároveň v sobě zahrnovala i jejich kulturní despekt vyjadřovaný pojmem „naturální prostitutka“ (s. 93). Velkým problémem každodennosti v zajetí bylo i „nicnedělání“, z jehož nudné obyčejnosti se zajatci snažili uniknout kulturními aktivitami, „sokolováním“ a případně i sportem (s. 95). Paralelně přitom probíhaly různé formy agitace pro vstup do legií, jež byla nezřídka konstruována na víře v národní osvobození, v němž sehraje rozhodující roli vojenské vítězství carského Ruska. Pan Vácha vidí důvody vstupu do legií ovšem poněkud prozaičtěji ve fenoménu vůdce neformální skupiny zajatců, jež svým rozhodnutím ovlivní její členy, dále pak v českém vlastenectví (v tomto případě bych však spíše hovořil o nacionalismu) a činnosti různých organizací v zajateckých táborech snažících se svým lobováním či jiným nátlakem na ruské orgány zajistit pro dobrovolníky různé výhody. Zároveň prováděly osvětovou činnost, jež měla za svůj cíl psychologicky usnadnit nábor nových legionářů (s. 112 ann.).

Za těžiště autorova výkladu považují třetí kapitolu, pojednávající o každodennosti československých legionářů na válečné frontě, o dezorganizaci a nezřídka i zmatku, jež v Rusku nastaly v revolučním roce 1917. Zejména pak jde o jevy typické pro válečné střety, jakými byly různé formy lidského strádání a nejistoty projevující se v bojových nasazeních, nemocech, zraněních a častých úmrtích. V této souvislosti je třeba vyzvednout Váchův demytologizující výklad bitvy u Zborova 2. července 1917 (s. 166 ann.) a jeho reflexi fenoménu „ruské“ zrady, jímž si legionáři vysvětlovali zhroucení východní fronty provázené zoufalým ústupem, resp. útekem ruských vojáků z dosavadních pozic, přerůstajícím nezřídka v brutální anarchii. Dále je zřejmé, že dobová rétorika hrdinské legitimizace smrti československého legionáře neobsahovala z typologického hlediska žádné nové prvky, neboť se opírala o více či méně o sekularizovanou apoteózu osobní či skupinové oběti za vyšší morální cíle. Autor si přitom i v jiných souvislostech velmi dobře uvědomuje, že se často střetávala se zcela sekulárními a psychicky neobytnými zážitky brutality a absurdity

války i lidské zbabělosti. I proto na symbolický význam obětování vlastního života neexistoval u československých legionářů obecně sdílený náhled (s. 181 ann.).

V čtvrté kapitole je pojednána týlová každodennost, v níž opět sehrávala svou roli nuda. V legionářském vojsku jí měly čelit kulturní představení (mj. hudební a divadelní produkce, kabaretní, satirické, „cirkusové“ a jiné skeče, vydávání časopisů a novin a zakládání knihoven) a sportovní aktivity (sokolská cvičení, fotbal, deskové hry aj.) ve větší i organizovanější míře, než tomu bylo dříve (s. 216 ann.). Autor zde využívá též inspiraci z anglosaské kulturně pojaté military history k tomu, aby rozvedl svůj výklad o organizovaných i neorganizovaných projevech subkultury vojenské jednotky (s. 233 ann.), jež měly podstatný vliv na její výsledky v boji (viz morálka jednotky, koheze a esprit-de-corps, resp. legionářské bratrství). Jeho poměr k masarykovské indoktrinaci legionářské subkultury je přitom poměrně rezervovaný. Více zdůrazňuje historické prvky v utváření společné identity, jež někdy přecházely i do živých obrazů na alegorických vozech při slavnostních přehlídkách (s. 243). Bohužel jen ve zkratce otevírá téma legionářské mentality jako názorového pnutí mezi začleněním T. G. Masaryka jako vůdce (v daném případě „borce“) do původního psychicky tmelícího fenoménu „bratrství“ na straně jedné a jeho snahou učinit z legionářů mocenský nástroj jím reprezentovaných politických zájmů na straně druhé (s. 244 an.).

Stále otevřenou zůstává i otázka míry a proměn rusofilství československých legionářů v době, již se Dalibor Vácha zabývá, neboť mnohem více přesvědčivých důkazů přináší o jejich despektu vůči kulturní úrovni ukrajinského, ruského a místy i židovského obyvatelstva, než o tom, jak bylo možno pocít kolektivního ohrožení u příslušníků malého národa „úspěšně“ relativizovat spoléháním se buď na pomoc většího a mocnějšího „bratra“ nebo na možnost demokratického politického vývoje po první ruské revoluci r. 1917, či dokonce jen na naivní sázku na slovanskou solidaritu (s. 152 ann., 162 an., 250 an. aj.). V závěru své disertační práce autor uvádí, že se svému tématu hodlá věnovat i nadále, proto lze očekávat, že svůj výklad v tomto či dalších ohledech ještě konceptuálně prohloubí. Do své disertace vložil jako historik nepochybně kus poctivé práce. Proto ji rád doporučuji k úspěšné obhajobě a do budoucna mu přeji, aby mu jeho dosavadní badatelské nasazení vydrželo.

Praha 7. 12. 2011

Prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.